

До аналізу явища білінгвізму: політичний аспект.

Розглядаються особливості формування явища білінгвізму, пропонується аналіз політичних аспектів до розуміння феномену двомовності/багатомовності, індивідуального та масового (соціального) білінгвізму.

Ключові слова: мова, білінгвізм, багатомовність

В інформаційному суспільстві, до якого поступово переходить людство, питання про роль мови як основного засобу соціальної взаємодії, про мовну ситуацію та взаємовплив мов, зазначає О. Чердніченко, набувають першорядного значення. Соціальна взаємодія стає здебільшого мовною взаємодією і здійснюється через тексти, які породжуються і сприймаються особистістю [1,с.64].

Єдине консолідоване суспільство може витворитися лише на ґрунті спільної духовності, спільної мови, позаяк саме мова є тим феноменом, який визначає самототожність нації. Жодна держава світу не сформувалася як безнаціональна. Мова забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його виявах – політичному, економічному, культурному тощо, бо саме мова – головна ознака нації [2,с.230].

На зв'язок історії суспільства та мови звертає увагу Н. Мечковська, відзначаючи, що саме мова об'єднує народ в часі, географічному та соціальному просторі [3,с.28–29]. Отже, взаємозв'язок мовного та політичного розвитку не викликає сумнівів, проте дослідження мовних процесів пов'язувались в першу чергу з процесами соціальними, а політичним чинникам виникнення двомовності не приділялась достатня увага, що й обумовило мету

дослідження – з'ясувати основні політичні причини виникнення явища білінгвізму.

Е. Хауген слушно зауважив, що соціальне панування одних мов над іншими пояснюється саме політичними умовами. Мовам політично залежних груп загрожувало зникнення і лише завдяки спротиву в культурній царині вони змогли протистояти асиміляційним тенденціям [4].

Аналізуючи науковий доробок у згаданій царині не можливо оминати чи не найпершу спробу ґрунтовного дослідження мовних контактів американського мовознавця Уріеля Вайнрайха, де, аналізуючи запозичення, загальну причину лексичних інновацій автор визначає як необхідність в позначенні нових предметів, осіб, місцевостей та понять [5,с.95]. З іншої сторони, можемо припустити, що подібні нові форми можуть бути накинуті економічно чи політично домінуючою спільнотою.

Іншим фактором, що особливо стосується двомовних, У. Вайнрайх називає соціальний престиж мови, за якого мовець буде використовувати запозичення з неї, сподіваючись таким чином продемонструвати певний соціальний статус, символом якого є володіння цією мовою [5,с.99]. Але ж не варто забувати, що соціальний престиж визначається також і політичним статусом певної мови.

Не менш значущим, на думку американського дослідника, є ознака, за якою певна мова визначається як домінуюча – це такий стан, за якого двомовець високо оцінює в інтелектуальному та естетичному сенсі культуру, створену цією мовою [5,с.136]. Отже, культурна політика в багатонаціональних державах може знищувати мови меншин, призводячи через двомовність до одномовності.

Фактори, що забезпечують певній мові домінуючий статус, а саме її користь для індивіда, придатність як засобу просування в суспільстві та її літературно-культурна значущість – обумовлені оточенням індивіда. Суспільство зазвичай визначає навіть порядок, за яким вивчаються мови, вік, в якому їх починають вивчати, ступінь використання письмової мови, відносний

рівень суспільного володіння кожною конкретною мовою та емоційність відношення до неї мовців. Оточення, до того ж, може створювати такі умови, за яких мовні ситуації одного типу будуть домінувати над іншими [5,с.144]. Міркування У. Вайнрайха в цьому сенсі потребують лише одного доповнення – домінуючий стан мови, суспільне визнання, згадувані відносини визначаються і підтримуються саме політичними важелями (державою).

Дослідник відмічає ще одну суттєву особливість двомовного суспільства – наявність одномовного ядра, що чинить спротив інтерференції у своїй мові. Зрозуміло, що чим менше таке ядро – тим меншим буде спротив мовним запозиченням та захист рідної мови. Якщо таке ядро в суспільстві займає політично домінуюча спільнота – то можна припустити, що відношення до її одномовності буде толерантним, а через престижність мови – ще й допомагатиме асиміляції завдяки уявленню про вищість культури [5,с.147].

Окрему увагу У. Вайнрайх приділяє школі (освітній політиці в царині мови), зауважуючи, що для розуміння і прогнозування мовних впливів та обставина, що одна з мов використовується в системі освіти, має велике значення. Школа в більшості цивілізованих суспільств обмежує свободу мовної поведінки учнів та діє на «вільний» розвиток мови гальмуюче. Дія освіти (школи) в процесі мовного розвитку не має часткового характеру, а виступає складовою культурної програми, для якої характерним є орієнтація на чистоту мови [5,с.151].

Перераховуючи відповідність поділу за мовними та соціокультурними ознаками і звертаючи увагу на соціальне становище різних груп мовців, американський мовознавець зауважує, що в умовах зміни мови деякі групи, що займають більш високе соціальне становище, «ведуть за собою населення». За такої ситуації дослідник передбачає рух запозичень від верхніх прошарків населення до нижніх [5,с.161–162]. Відповідно до аналізу У. Вайнрайха, можна додати, що в багатоетнічних державах відповідні запозичення будуть надходити від мови домінуючої до мов міноритарних.

Відсутність соціально-культурного поділу, яке б посилювало розмежування щодо належності до групи рідної мови, не тільки полегшує зміну мови, але й, вірогідно, затримує розвиток спротиву лінгвістичній інтерференції та, таким чином, сприяє мовним впливам [5,с.165].

Відношення двомовних до своєї мови, як до нової, особливої мови залежить від різноманітних соціокультурних факторів, зокрема від ізоляваності групи, що перебуває в контакті, від свого одномовного «тилу», сепаратистських тенденцій етнічного чи політичного характеру [5,с.175].

Мовознавець зауважує, що дії соціокультурних факторів на двомовного індивіда можуть впливати тільки через посередництво окремих носіїв мови [5,с.126]. Отже, не можна заперечувати, що, переважно, і вибір мови і потужність інтерференції визначаються місцем і політичним (культурним, економічним, соціальним) значенням (тиском, престижем) домінуючої спільноти.

Аналізуючи географічний контекст процесу поширення мов австрійський лінгвіст Г. Шухардт звернув увагу на розповсюдження будь-якого явища (маючи на увазі й мову) в межах певної території переважно шляхом просочування в усіх напрямках, або променеподібно з певних «центрів випромінювання». Розповсюдження залежить від масштабів спілкування, фізичних перешкод (гори, болота, ліси, води), або створених штучно, – політичні й церковні кордони, а засобами розповсюдження – сухопутні та водні шляхи [6,с.69]. Зрозуміло, що відсутність таких перешкод, звернемо увагу на політичні кордони та релігійні відмінності, полегшують просування мови.

Вплив, що відчуває одна мова щодо іншої може бути або повним або поверхневим. Змішування може здійснюватись і через постійне перебування на одній і тій самій території, але тоді воно проявляється досить інтенсивно і здійснюється складним шляхом [7,с.177–179].

Мовне змішування передбачає двомовність – воно настає тим раніше і закріплюється тим сильніше, чим розповсюдженішим є двомовність – чим

ширшим є спілкування між областями поширення двох мов і тіснішими є контакти між двома народами [7,с.182].

Зауважимо, що критикуючи Г. Шухардта радянська лінгвістика (в особі Р.А. Будагової) лише підтверджувала думку дослідника про те, що змішування мов – це зовнішній фактор щодо внутрішніх законів розвитку мови [8,с.9].

Французький лінгвіст Ф. де Сосюр звертає увагу, крім географічної розмежованості, на важливість впливу часу на мовні процеси [9,с.248]. В свою чергу, Л.В. Щерба зауважив, що найяскравіше зміни мови відбуваються в результаті зміни поколінь [10,с.30].

Насправді, зазначає Ф. де Сосюр, всяке суспільство знає і завжди знало мову лише як успадкований від попередніх поколінь продукт, що має сприйматися лише таким, яким він є. Будь-який даний стан мови завжди є продукт історичних чинників, однак твердження, що мова – це спадщина, геть нічого не пояснює, коли на цьому й зупинитися. Хіба не можна будь-коли змінити успадковані віддавна закони [9,с.94]?

М. Сігуан та У. Маккі, даючи характеристику двомовного суспільства, пропонують наступні політичні (називаючи їх історичними) причини виникнення двомовності:

- *експансія*: всі народи, що переживали експансію за межі своїх попередніх кордонів, приносили з собою свою мову та, зазвичай, накидали її там, куди приходили;

- *уніфікація*: розглядається як процес політичної уніфікації, що продукується етнічною та культурною групою, яка намагається накинути свою мову як державну.

Процес уніфікації в межах однієї держави має певні особливості:

1. щодо європейських народів, існує ідеологічне обґрунтування, яке є наслідком певної теорії держави та переростає згодом у низку ідентифікацій: народ, нація, мова, держава, що вимагають мовної єдності заради єдності національної та державної;

2. разом з ідеологічним обґрунтуванням існує практичне обґрунтування: наявність єдиної для усієї держави адміністрації вимагає єдиної мови, за наявності якої діяльність адміністрації спрощується;

3. мовна уніфікація активно впроваджується завдяки мовній політиці, одним з головних елементів якої є освіта, що здійснюється офіційною мовою.

- *постколоніальні ситуації*: мовне розмаїття впливає з того, що колоніальні режими були встановлені на територіях, які зазвичай не мали дійсних політичних структур, де розмовляли мовами, котрі не досягли стадії писемності, а мовні відмінності були вкрай великими. Колоніальний режим увів мову колонізаторів як мову адміністрації та освіти, блокуючи можливості розвитку місцевих мов, що мало наслідком складні багатомовні ситуації.

- *імміграція*: якщо у випадку експансії – сильніші, що накидають свою мову та закони – це ті, хто прибуває, то у випадку еміграції – ті, хто прибувають – найслабші. За певних обставин іммігранти після більш-менш довготривалого періоду двомовності повністю інтегруються до нового суспільства та втрачають свою мову. В іншому разі, іммігранти залишаються в новій країні ізольованою групою, що зберігає свою мову та звичаї, інтегруючись до нової спільноти як цілість.

- *космополітизм*: розвиток торгівлі та міжнародне спілкування викликали до необхідності існування мов-посередників, що охоплюють нині значну кількість мешканців земної кулі [11,с.33–36].

Ще декілька зауважень стосовно мовної уніфікації. Ф. де Сосюр зазначав, що один з існуючих діалектів внаслідок своєї мовчазної угоди стає рушійним засобом передачі всього того, що цікавить народ у цілому. Мотиви вибору певного діалекту різні: часом перевага надається діалекту області з найбільш розвинутою культурою, іноді діалекту тієї місцевості, яка здійснює політичну гегемонію і де перебуває центральна влада; трапляється, що королівський двір може нав'язати народові свою мову [9,с.245].

Д. Лайонз вважав, що витіснення однією мовою чи діалектом інших мов чи діалектів може виправдовуватись культурними, суспільними чи

політичними причинами, наголошуючи на доречності єдиної літературної мови в царині державного управління та освіти [12,с.60].

Від вирішення питання щодо статусу літературної мови, зокрема її переваги над іншими, залежить спрямування мовної політики, що особливо яскраво виявляється під час переломних періодів життя соціуму, яких стосується сучасний етап розвитку раніше поліетнічних держав в сенсі посилення тенденцій етнокультурної та етномовної диференціації та автохтонізації [13,с.12].

Разом з тим, співіснування мов з різним ступенем тривалості культурної традиції в межах єдиного комунікативного ареалу створює екстремальні умови для розвитку автохтонної мови, збільшуючи небезпеку її асиміляції [13,с.68–69].

Поширення двох мов у колективній комунікації зазвичай призводить до мовного конфлікту і має наслідком витіснення тієї мови, яка перебуває у слабшій позиції. На масовому рівні двомовність в країні гармонійною ніколи не буває. Вона є станом нестійкої рівноваги, що має тенденцію або до перетворення на одномовність, або до розпаду держави через міжмовний конфлікт [14,с.71–74]. Конфлікти ж з приводу мови, зауважує М. Білліг, – звичайна справа в сучасному світі. Такі конфлікти не тільки пов'язані з боротьбою за мову, вони проводяться за допомогою мови та за допомогою насильства.

Нині проведення кордонів між мовами та класифікація діалектів переважно здійснюються відповідно до політики створення держав. За умов усталених національних кордонів мовні відмінності, вірогідно, будуть пов'язуватись з різними мовами, їх носіями, національними центрами та світом взагалі [15].

У цьому випадку – як взаємодія міждержавна – важливим є вплив зовнішньої ситуації на мови, що перебувають у стані білінгвізму. М. Сігуан та У. Маккі визначають два загальні шляхи такого впливу, перший з яких обумовлений кількістю осіб, що розмовляють певною мовою за межами

досліджуваної території, та її (мови) міжнародним престижем. Вплив завжди буде на користь мови, якою розмовляють за межами держави. Коли ж, у випадку двомовності, існує мова меншості та міжнародно визнана мова, то невідповідність (нерівність) може стати непереборною.

Інший шлях, коли певна мова за межами аналізованої території чинить вплив, – це політичний наслідок, що випливає з того, що мова, про яку йдеться, – це мова держави-сусіда з двомовною територією. Такий вплив на двомовну ситуацію неоднозначний. Він може бути позитивним, здійснюючи підтримку, без якої мова не спроможна вижити. Він може бути й негативним, отруюючи двомовну ситуацію, бо може розглядатися як замах на національну єдність та як анексія з боку сусідньої держави [11, с.43–44].

Отже, аналіз явища білінгвізму не доречно вважати завершеним, потребують подальшого дослідження та узагальнення політичні аспекти розвитку явища двомовності. Видається доречним на підставі аналізованого матеріалу запропонувати дві групи політичних чинників формування білінгвізму: внутрішньополітичні та зовнішньополітичні. До внутрішньополітичних варто віднести соціо-політичні фактори, розглянуті У. Вайнрайхом, ідею просочення Г. Шухардта, політику уніфікації. До зовнішньополітичних – низку факторів, аналізованих М. Сігуаном та У. Маккі.

Панасюк Л.В. К анализу феномена билингвизма: политический аспект.

Рассматриваются особенности формирования билингвизма, предлагается анализ политических аспектов к пониманию феномена двуязычия/многоязычия, индивидуального и массового (социального) двуязычия. Ключевые слова: язык, билингвизм, полилингвизм

Panasiuk Leonid Phenomenon of bilingualism: political particularities of the formation.

The author of the article analyses the phenomenon bilingualism, the functioning of the two and more languages in country and society. The author pay

attention to political particularities of the formation individual and societal bilingualism.

Key words: language, bilingualism, multilingualism

Список використаних джерел

1. Чередниченко О. Багатомовність і концептуальна картина світу / Олександр Чередниченко. // Українознавство. – К., 2002. – Число 3 . – С. 64–67.
2. Антошкіна Л.І., Красовська Г.М., Сигеда П.І., Сухомлинов О.М. Соціолінгвістика: Навчальний посібник / Л.І. Антошкіна, Г.М. Красовська, П.І. Сигеда, О.М. Сухомлинов. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 355 с.
3. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманитарных вузов и учащихся лицеев / Н.Б. Мечковская. – [2-е изд., испр.]. – М: Аспект Пресс, 1996. – 207 с.
4. Хауген Э. Языковой контакт [Электронный ресурс] / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – Вып. 6. – М., 1972. – С. 61–80. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/haugen-72.htm>
5. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх. – К., 1979. – 264 с.
6. Шухардт Г. Изучение фонетических изменений / Г. Шухардт // Избранные статьи по языкознанию / Г. Шухардт; [пер. с нем. А.С. Бобовича]. – М.: Издательство иностранной литературы, 1950. – С. 56–72.
7. Шухардт Г. К вопросу о языковом смешении / Г. Шухардт // Избранные статьи по языкознанию / Г. Шухардт; [пер. с нем. А.С. Бобовича]. – М.: Издательство иностранной литературы, 1950. – С. 174–184.
8. Будагова Р.А. Предисловие / Р.А. Будагова // Избранные статьи по языкознанию / Г. Шухардт; [пер. с нем. А.С. Бобовича]. – М.: Издательство иностранной литературы, 1950. – С. 5–22.
9. Сосюр Ф. де Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К.: Основи, 1998. – 324 с.

10. Щерба Л.В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л.В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба; под ред. Л.Р. Зиндера и М.И. Матусевич. – [изд. 4-е]. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – С. 24–39.
11. Сигуан М., Макки У. Образование и двуязычие / М. Сигуан, У. Макки; [пер. с фр.] – М.: Педагогика, 1990. – 184 с.
12. Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз; под редакцией и с предисловием В.А. Звегинцева. – М.: «Прогресс», 1978. – 543 с.
13. Нешименко Г.П. Языковая ситуация в славянских странах: Опыт описания. Анализ концепций / Г.П. Нешименко; Ин-т славяноведения. – М.: Наука, 2003. – 279 с.
14. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніал. вимір / Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.
15. Биллиг М. Нации и языки [Электронный ресурс] / Майкл Биллиг // Логос. – №4 (49). – 2005. – С. 60–86. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/49/03.pdf>